

УДК 349.2 (477)

Сергій Вавженчук,

д-р юрид. наук, доцент,
професор кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
юридичного факультету
Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

ЗМІСТ ОХОРОННИХ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН: асиметрії правового розуміння

У статті розглядаються сутність охоронних трудових правовідносин, а також їх особливості.

Ключові слова: охоронні трудові правовідносини, зміст охоронних трудових правовідносин, зміст трудових правовідносин.

Зміст охоронних трудових правовідносин є не лише складовою трудових правовідносин, а й виконує дитермінуючу роль в їх функціонуванні та генезисі. В умовах сьогодення означеним пояснюється важливість формування вчення про охоронне трудове правовідношення, що допоможе глибоко дослідити як явні, так і латентні теоретико-методологічні проблеми у цій сфері, сформулювати необхідні суспільству пропозиції для вдосконалення трудо-правового поля. Окреслена аксіологічна спрямованість у трудовому праві потребує детального дослідження з урахуванням не лише норм національного й іноземного трудового законодавства, судової практики, а й доктрини теорії права, трудового та цивільного права. Адже у даному випадку справа не в рафінованості правової теорії охоронних трудових правовідносин, а в прагненні створити чітку систему уявлень про правове явище, що розглядається. На практиці це допоможе сформувати правильні положення на рівні охоронного трудового законодавства та відповідну судову практику. У цьому ключі важливо створити, поліпшити існуючий або віднайти у різних галузях права дієвий правовий механізм охорони трудових прав і логічно інтегрувати його у трудове право (не зупиняючись на полеміці щодо галузевого запозичення термінології, теоретичних галузевих конструкцій тощо). Адже останнє носить схоластичний характер і не має на меті вирішення поставлених перед суспільством конкретних правових проблем у царині регулювання охоронних трудових правовідносин. Саме тому вказаний стан наявних проблем трудо-правового характеру є потужним поштовхом для здійснення наукової розвідки у заданому правовому векторі.

Аналіз генезису наукової думки у заданому напрямі, а також сформульовані у роботі висновки базуються на загальних підвалинах юридичної науки, у тому числі на доробках відомих правників у сфері теорії права трудового та цивільного права. Безумовно, дослідження змісту охоронних трудових правовідносин було б не повним, якщо не звернути увагу на наукові праці С. Алексєєва, Б. Базилева, О. Іоффе, О. Красавчикова, Д. Кархальова, О. Міцкевича, Р. Халфіної, М. Шаргородського та ін.

Слід зазначити, що значний вклад у розроблення відповідної проблематики через призму трудового права здійснили такі науковці, як С. Венедиктов, М. Іншин, А. Лушніков, М. Лушнікова, О. Процевський, В. Толкунова, В. Щербина. Як наслідок, наукові праці згаданих авторів справили суттєвий вплив на результати дослідження змісту охоронних трудових правовідносин.

Метою цієї статті є критичний аналіз змісту охоронних трудових правовідносин з огляду на прогресивні доктринальні здобутки.

Незважаючи на значний доробок у розглядуваному сегменті юридичної науки та не заперечуючи наукової цінності низки наукових праць, де предметом дослідження був зміст охоронних трудових правовідносин, низка питань, які стосуються саме змісту охоронних трудових правовідносин, досі потребує уваги та наукового дослідження.

Не можна заперечити того, що зміст охоронних трудових правовідносин відрізняється від змісту регулятивних трудових правовідносин у силу низки особливостей. Так,

свого часу С. Алексєєв зазначав, що охоронні правовідносини відрізняються від регулятивних не тільки підставою виникнення, а й змістом суб'єктивних прав і обов'язків, співвідношенням останніх між собою [1, с. 60].

Як кожне поняття, зміст охоронного трудового правовідношення є абстрактним. У той самий час воно відображає модель бажаної або зобов'язуючої поведінки, що окреслена правовою нормою. Не лише форма, що органічно поєднана із змістом, а й сам зміст правовідношення, яке розглядається, розкривають сутність останнього.

Абстрагуючись від ідейної слабкості теорії існування суб'єктивного трудового права поза трудовими правовідносинами, виходимо із того, що одним із елементів складу охоронного трудового правовідношення є його зміст. Аналіз змісту охоронних трудових правовідносин дасть змогу: з'ясувати сутність цього правового явища; зробити висновки щодо заходів превентивної охорони та захисту, що реалізуються у таких правовідносинах; виявити специфіку регламентації розглядуваних правовідносин; визначити вектор розвитку вчення про охорону трудових прав.

Досягнення вказаних завдань можливе лише за умови чіткого усвідомлення сутності змісту охоронних трудових правовідносин, що ускладнюється через відсутність уніфікованого підходу до його розуміння.

Беручи до уваги категорії діалектики, зміст відображає відповідні сторони та зв'язки зовнішнього світу [2, с. 192–193]. Якщо звернутися до тлумачного словника, то зміст розглядається як те, що є сутністю когось, чого-небудь [3, с. 352].

З огляду на етимологічні чинники та розрізненість доктринальних концепцій в юридичній літературі викристалізувалася низка точок зору щодо поняття «зміст правовідношення». Як наслідок, це дає можливість розуміти зміст охоронного трудового правовідношення по-різному. Деякі автори розглядають зміст правовідношення як реальну взаємодію у визначеній формі. Так, М. Шаргородський, О. Іоффе правовідношення розглядали як ту форму, якої набуває фактичне відношення, що врегульоване нормою права [4, с. 136; 5, с. 181–186; 6, с. 84]. О. Міцкевич зазначав, що у правовідношенні слід вбачати єдність соціального змісту та правової форми, тобто єдність прав та обов'язків учасників правовідносин, їх поведінки, що спрямовані на досягнення визначених інтересів [7, с. 28]. Р. Халфіна, в цілому підтримуючи позицію О. Міцкевича з цього приводу, вважала, що певні комплекси правових норм можуть розглядатися як форма певного виду суспільних відносин. Тут зміст нерозривно

пов'язаний з формою, формує внутрішню єдність правовідношення [6, с. 84]. Інші автори підтримують концепцію розщепленого змісту правовідношення. Так, С. Алексєєв обстоював точку зору, за якою правовідношення має матеріальний та юридичний зміст. Юридичним змістом правовідношення є суб'єктивні права й обов'язки. Матеріальний зміст правовідношення – це фактична поведінка, яку уповноважений може, а правозобов'язаний повинен здійснити [8, с. 112; 9, с. 118; 10, с. 108]. В. Щербина, аналізуючи структуру охоронних правовідносин у трудовому праві, підтримує вказану концепцію. На його думку, зміст правовідносин – це своєрідний синтез фактичного, тобто здатність суб'єктів до вольових актів, та юридичного, тобто норм права. У результаті зміст будь-яких (мається на увазі в тому числі охоронних. – В. С.) правовідносин набуває подвійного характеру [11, с. 86–87]. Фактичний зміст правовідносин – це дії, в яких реалізуються суб'єктивні права й юридичні обов'язки. Фактичний зміст передбачає тільки один із можливих варіантів реалізації суб'єктивного права або юридичного обов'язку, а юридичний зміст охоронних правовідносин – це можливість певних дій уповноваженої особи та необхідність певних дій зобов'язаної особи [11, с. 86–87].

О. Красавчиков вважав, що у правовідношенні необхідно виділяти соціальний (суспільне відношення, юридичною формою якого є відповідний правовий зв'язок суб'єктів) та юридичний зміст (права й обов'язки, з яких складається даний правовий зв'язок) [12, с. 72–73].

Деякі автори дотримуються точки зору, згідно з якою змістом правовідношення є права й юридичні обов'язки його суб'єктів, зафіксовані нормою права [13, с. 117; 14, с. 87]. Так, А. Лушніков, М. Лушнікова зазначають, що змістом трудового правовідношення є трудові права й обов'язки суб'єктів, що передбачені трудовим законодавством, іншими нормативними правовими актами, які включають норми трудового права, колективним договором, домовленостями, локальними актами, трудовим договором [15, с. 708]. У подальшому науковці суттєво уточнюють свою позицію. На їх думку, зміст трудового правовідношення не слід розглядати як просту сукупність прав та обов'язків його сторін. Має йтися про сукупність елементарних правових зв'язків, які змінюються у часі на підставі юридичних фактів, де праву однієї сторони кореспондують обов'язки іншої в рамках єдиного триваючого трудового правовідношення [15, с. 710]. З приводу останнього Д. Кархальов зазначає, що для охоронного правовідношення характерна проста структура

зв'язків прав та обов'язків [16, с. 112]. У такому контексті слід приєднатися до цієї точки зору та констатувати, що в охоронному трудовому правовідношенні наявна проста структура правових зв'язків. Утім, вважаємо, що з позиції А. Лушнікова, М. Лушнікової має місце звуження розуміння змісту трудового правовідношення через здійснення акценту лише на зміні правових зв'язків у часі без згадки про їх виникнення та припинення, що характеризує окремі аспекти динаміки трудового правовідношення.

М. Іншин, досліджуючи службово-трудова правовідносини, зазначає, що їх змістом є встановлення, розвиток, зміна і припинення праці державних службовців з виконання ними функцій держави, які здійснюються у формі суб'єктивних трудових прав і обов'язків державних службовців [17, с. 337].

На думку В. Толкунової, змістом трудового правовідношення є права й обов'язки його суб'єктів, що визначаються трудовим договором і трудовим законодавством [18, с. 197]. У даному випадку заслуговує на увагу те, що зміст охоронного трудового правовідношення визначається законодавством, а не договором. Із такою точкою зору важко погодитися, адже вона відображає зміст регулятивного трудового правовідношення. З цього приводу слушною є позиція О. Процевського, на думку якого, правомірні та не правомірні дії не можуть бути змістом одного й того ж відношення [19, с. 137]. В. Щербина у цьому ключі теж звертає увагу на особливість змісту охоронних трудових правовідносин [11, с. 86–87].

Б. Базилев, характеризує охоронне правовідношення, вказує, що його змістом є право потерпілого вимагати відповідної майнової компенсації й обов'язку правопорушника нести покарання за вчинене [20, с. 72]. Таке розуміння змісту охороненого правовідношення не розкриває зміст превентивно-охоронних і захисних правовідносин. Справа у тому, що зміст превентивно-охоронного правовідношення не може містити право потерпілого вимагати відповідної майнової компенсації. Захисне правовідношення, як правило, не містить такого права, адже йдеться про відновлення права або правового положення потерпілої особи. Задля справедливості зазначимо, що в останньому випадку може мати місце майновий характер права (наприклад, примусове відрахування із заробітку). Що стосується обов'язку правопорушника нести покарання за вчинене, то він у змісті охоронного трудового правовідношення не може існувати, адже мета охорони трудових прав інша.

На думку Д. Кархальова змістом охоронного правовідношення в цивільному праві є право потерпілої особи на застосування за-

ходів цивільно-правового примусу (право на захист) та обов'язок правопорушника відновити порушене цивільне право (охоронний обов'язок) [16, с. 112]. З таким висновком не можна погодитися повною мірою. Справа у тому, що зведення змісту охоронного правовідношення до права на захист та обов'язку відновити порушене право звужує горизонт охоронного правовідношення, адже поза увагою залишається зміст превентивного охоронного правовідношення.

Слід констатувати, що зміст охоронного правовідношення у трудовому праві диференціюється залежно від його виду (превентивне охоронне трудове правовідношення, захисне трудове правовідношення). У зв'язку з викладеним змістом охоронного трудового правовідношення, в межах якого реалізуються заходи превентивної охорони, буде право на превентивну охорону (право управненої особи на визначення системи заходів, засобів, способів, порядків, за допомогою яких забезпечується реалізація трудового права) та кореспондуючий превентивний охоронний обов'язок.

Змістом охоронного трудового правовідношення, в межах якого реалізуються заходи захисту, будуть право на захист (право управненої особи на застосування заходів трудо-правового примусу в тій чи іншій формі) та, відповідно, охоронний обов'язок відновлюючого характеру (обов'язок правопорушника відновити порушене трудове право або правове положення потерпілого, усунути явну загрозу порушення трудового права). У цьому контексті не можна обійти увагою й те, що С. Алексєєв теж звертає увагу на особливості змісту так названих конкретних охоронних правовідносин. Юридичний обов'язок в охоронних правовідносинах він розглядав як обов'язок зазнати тих наслідків, які були передбачені санкцією порушеної норми та визначені уповноваженою особою. Він дотримувався думки, згідно з якою якщо в регулятивних правовідносинах суб'єктивне право виступає як правомочність, то в охоронних правовідносинах – в основному як вимога [1, с. 135–136]. У цьому плані виникає питання щодо здійснення права на самозахист, адже воно не наділено ознаками права вимоги. С. Алексєєв доходить висновку, що ця вимога забезпечена правомочністю державного органу застосовувати санкції за порушення правової норми [1, с. 135–136]. У подальшому висловлена С. Алексєєвим точка зору була підтримана в науці трудового права В. Щербиною [11, с. 86–87].

Вказане свідчить, що слід підтримати точку зору, за якою охоронному трудовому правовідношенню притаманна проста структура зв'язків прав та обов'язків, тобто залежно від виду охоронного трудового правовідношен-

ня управнена сторона наділена охоронним правом (правом на превентивну охорону або правом на захист), а зобов'язана – відповідним обов'язком.

Висновки

В охоронному трудовому правовідношенні наявна проста структура правових зв'язків. Зведення змісту охоронного правовідношення до права на захист та обов'язку відновити порушене право звужує горизонт охоронного правовідношення, адже поза увагою залишається зміст превентивного охоронного правовідношення. Зміст охоронного правовідношення у трудовому праві диференціюється залежно від його виду (превентивне охоронне трудове правовідношення, захисне трудове правовідношення).

Змістом охоронного трудового правовідношення, в межах якого реалізуються заходи превентивної охорони, буде право на превентивну охорону (право управненої особи на визначення системи заходів, засобів, способів, порядків, за допомогою яких забезпечується реалізація трудового права) та кореспондуючий превентивний охоронний обов'язок. Змістом охоронного трудового правовідношення, в межах якого реалізуються заходи захисту, будуть право на захист (право управненої особи на застосування заходів трудо-правового примусу в тій чи іншій формі) та, відповідно, охоронний обов'язок відновлюючого характеру (обов'язок правопорушника відновити порушене трудове право або правове положення потерпілого, усунути явну загрозу порушення трудового права).

Список використаних джерел

1. Алексеев С. С. Общая теория социалистического права. – Свердловск, 1964. – 226 с.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2015 р.

In this article author pay attention to the essence of content labor protective relationships as well as it's special characteristics. Special attention is call to the problem within the meaning of the content labor protective relationships.

В статье рассматриваются сущность охранительных трудовых правоотношений, а также их особенности.

2. Шентулин А. П. Категории диалектики. – М., 1971. – 279 с.

3. Толковый словарь русского языка / Под ред. Д. Н. Ушакова. – М., 1940.

4. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. – М., 1966. – 187 с.

5. Иоффе О. С., Шаргородский М. Д. Вопросы теории права. – М., 1961. – 381 с.

6. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. – М., 1974. – 340 с.

7. Общая теория советского права. – М., 1966. – 491 с.

8. Алексеев С. С. Общая теория права: В 2 т. – М., 1982. – Т. 2. – 360 с.

9. Советское трудовое право / Под ред. Б. К. Бегичева, А. Д. Зайкина. – М., 1985. – 552 с.

10. Трудовое право / Под ред. О. В. Смирнова. – М., 1998. – 448 с.

11. Щербина В. І. Загальна характеристика структури охоронних правовідносин у трудовому праві // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 3. – С. 86–87.

12. Красавчиков О. А. Гражданское правоотношение // Советское гражданское право: В 2 т. – М., 1985. – Т. 1. – 544 с.

13. Гусов К. Н., Толкунова В. Н. Трудовое право России. – М., 1997. – 480 с.

14. Сыроватская Л. А. Трудовое право. – М., 1995. – 255 с.

15. Лушиков А. М., Лушикова М. В. Курс трудового права: В 2 т. – М., 2009. – Т. 1. – 879 с.

16. Кархалев Д. Н. Охранительное гражданское правоотношение. – М., 2009. – 332 с.

17. Ишин М. І. Правове регулювання службово-трудова діяльності державних службовців як особливої категорії зайнятого населення України. – Х., 2010. – 669 с.

18. Гусов К. Н., Толкунова В. Н. Трудовое право России. – М., 2001. – 496 с.

19. Процевский А. И. Предмет советского трудового права. – М., 1979. – 224 с.

20. Базылев Б. Т. Юридическая ответственность (теоретические вопросы). – Красноярск, 1985. – 120 с.